

Ebû Hayyân ve El-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri (II)*

Halil İbrahim Kocabıyık
Dr. Uşak Üniv. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belağatı, Uşak, Türkiye
ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 25.11.2019

Kabul Tarihi: 06.12.2019

Öz

Çalışmamız, belâgat açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin incelenmesidir. Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît'i 57 yaşında yazmaya başlamış ve yaklaşık on sekiz yılda tamamlamıştır. Arap belâgatı alanında önemli bir yere sahip olan bu eser, nahiv, sarf, lugat, lehçeler ve kıraatler gibi konular açısından da çok zengindir. Ebû Hayyân, bu eserde belâgî özellikler üzerinde büyük oranda durmuştur. Konuyla ilgili olarak âlimlerin görüşlerini sunmakta bu görüşleri tartışmakta bazen bunların bir veya birkaçını tercih etmekte daha sonra da genelde kendi görüşünü sunmaktadır. Bu çalışma, el-Bahru'l-Muhît tefsir adlı eserindeki meânî ilminin haber ve inşâ cümlesi gibi konuları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ebû Hayyân'ın teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye üzerinde örneklerle uygulamalı bir şekilde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, tefsir, belâgat

Abu Hayyân And His Commentary On Al-Bahru'l-Muhît (II)

Halil İbrahim Kocabıyık
Dr. Uşak University Theology Faculty Arabic Language and Rhetoric, Uşak, Turkey
ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

Research Article

Arrival Date: 25.11.2019

Acceptance Date: 06.12.2019

Abstract

Our study is the analysis of Ebû Hayyân's work called as el-Bahru'l-Muhît in terms of rhetoric. This work, which has an important place in the field of Arabic rhetoric, is very rich in terms of syntax, grammar, linguistics, dialects and recitation. Ebû Hayyân substantially focused on rhetorical features in this work. He presented the views of scholars about this topic and discusses these views and sometimes prefers one or some of them and then generally he presented his own views. Purpose of this study is to analyze the hermeneutic book of al-Bahru'l-Muhît in terms of rhetoric. In this work we tried to indicate that Abu Hayyân described the declaration, as presentation of dictionary meaning and making it understandable, and that focused practically on the parts of declaration such as simile, metaphor, figure of speech and allusion with examples.

Key Words: Ebû Hayyân, al-Baru'l-Muhît, hermeneutics, rhetoric.

* Bu makale, yazar Halil İbrahim Kocabıyık'ın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri adlı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Mataşâraş beldesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerini burada geçirdikten sonra çeşitli nedenlerden dolayı ülkesini terk edip Mısır'a yerleşmiştir. Buraya geldiğinde ülke Memlükler tarafından yönetiliyordu. Bu yönetim, her türlü alanda bilim adamlarını desteklemiş ve onları korumuştur. Bu sebepten dolayı ülkede pek çok âlim yetişmiştir. Ebû Hayyân da bu durumu ganimet bilmiş ve onlardan istifade ederek memleketinde yarım kalan eğitimini tamamlayarak başta el-Bahru'l-Muhît tefsiri olmak üzere pek çok eserler vermiştir. Özet olarak hatırlatmak istediğimiz bu hususlar "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsiri" tarafımızdan yayımlanan I. Makalede incelenmiştir. Bu çalışmada ise müellifin söz konusu olan bu eserin belâgat yönü ele alınacaktır.

A. Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri

Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît tefsirinin belâgat yönünü ele almadan önce fesâhat ve belâgat konusu üzerinde kısaca duralım.

Fesâhat sözlükte, 'açık, net, ortaya çıkma, berrak ve saf olma' gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, "anlaşılması kolay, manâsı açık ve güzel olduğu için edebiyatçı ve şairler arasında kullanımı kabul görmüş lafızlara denir."

fesâhatle ilgili olarak Kur'ânı Kerîm'den şu âyet zikredilebilir: {وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا} "Kardeşim Harun'un konuşması benden daha düzgündür." Hz. Peygamberden de bu konuyla ilgili şöyle bir rivayet vardır: (أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْنَ أَيِّ مَن فُرِيئَتْ وَنَشَأَتْ فِي بَنِي سَعْدٍ) "Ben Arapların en fasihiyim. Ne varki ben Kureyşliyim ve Beni Sad kabilesinde yetiştim." Yukarıdaki âyet ve hadiste geçen fesâhat sözcüğü 'net olma, ortaya çıkma' anlamında olup lügat manasında kullanılmıştır. Sütün üzerindeki köpük alınıp saf ve halis olduğunda (فَصَحَّ اللَّبْنُ), sabahın aydınlığı ortaya çıktığında (أَفْصَحَ الصُّبْحُ), Arap olmayan kişi düzgün Arapça konuşmaya başladığında (أَفْصَحَ الْأَعْجَمِيَّ) denir.

Fesâhat önceleri belâgat, beyân ve beraat kelimeleriyle eş anlamlı olarak "güzel ve etkili söz" manasında kullanılırken, daha sonra lafız güzelliğine fesâhat, manâ güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır.

Belâgat, "بَلَّغَ" fiilinden türemiş bir mastardır. Konumuzla ilgili olan "بلوغ" bülûğ, "بلاغ" belâğ, "ابلاغ" iblâğ, "بليغ" belîğ ve "تبليغ" teblîğ aynı kökten gelmektedirler. Bütün bu kelimeler; ulaşmak,

ulaştırmak, sona ermek, yaklaşmak, kaliteli olmak ve ergenliğe girmek anlamlarına gelmektedirler.

Terim olarak: "Biri 'meleke' diğeri 'ilim' olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Melekeden kasıt, 'Güzel sözü, söyleme ve yazma kendisiyle gerçekleşen bir melekedir.' Meşhur olan bir ifade ile, 'sözün, fasih olmakla beraber muktezay-ı hale (yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemeye) uygun olmasıdır."

Belâgat, sözün fasih, yer ve zamana uygun olmasıdır. Başka bir ifadeyle bir fikrin yazılı veya sözlü olarak yerinde, yeterince ve zamanında dile getirilmesidir.

B. Belâgat ilminin el-Bahru'l-Muhît'te yeri ve önemi
Ebû Hayyân'ın tefsiri belâgat ağırlıklı bir eserdir. O, müfessirlerin ihtiyaç duyduğu ilimler arasında önem sırasına göre belâgati üçüncü sırada görmüş ve bununla ilgili şu sözleri zikretmiştir:

Nahiv âlimlerinin çoğunun Kur'ân tefsirinden aciz olmaları belâgattan uzak kalmaları sebebiyledir. "Bazı kimselerin zannettiği gibi tefsir ilmi sadece nahiv ilmine bağlı değildir. Arap dili âlimlerinin çoğu fesâhat ve belâgattan habersizdir. Bu sebepten dolayı tefsir ilmi ile ilgili te'lifleri az olmuştur. Nesir ve nazımda mahir nahivci görmek zor olduğu gibi fesâhatte kabiliyetli olup nahiv ilmiyle uğraşan âlimler görmek de zordur. Nahiv ilminde imamet makamına yükselip de Arap şiirinden, bırakın ihtiva ettiği şeyleri veya belâgata ait sanatları bilmesini, bir iki beyti telaffuz edemeyen insanlar gördük. Bu gibi insanların tefsir ilmiyle meşgul olmaları nasıl mümkün olabilir."

Belâgat ilmini bir tarafa bırakıp diğer ilimlerle yetinen kimse, Kur'ân'ın ihtiva ettiği müthiş nükteleri ve gizemlerini anlamaktan ve tefsir ilminin verdiği hazdan mahrum olması demektir. Bu durumda olan kişi, satırların aktarılmasından ve asırlarca süregelen ezberlerin tekrarından başka bir şey yapmış olmaz. Fesahatin usullerini ve sanatlarını tanımada derinlere dalıp, edebi ilimler ve onların kanunlarını öğrenme hususunda da büyük bir gayret içine giren kimse, ruhî yönden Kur'ân'ın pek çok i'câz yönüne vakıf olmuş olur. Zaten fesâhat ve belâgattan maksatta budur. Yani belâgatın en yüksek derecesi i'câz mertebesi olup o da Kur'ân'ı Kerîm'dir. Tefsirciler, kelamın fesâhatını farklı anlamları sebebiyle, Kur'ân'ın i'câzı hususunda farklı anlayışlar ortaya koymuşlardır.

Ebû Hayyân, belâgata dair konularda kendinden önceki âlimlerin görüşlerine yer vererek onlardan nakillerde bulunmuş ve sanatların açıklanmasında bazen Kur'ân, bazen hadis, bazen de Arap şiirinden şahid getirerek örnekler vermeyi tercih etmiştir.

Genel olarak üslûbunda lûgat ve nahiv ilmine ait bilgileri zikrettikten sonra belâgata dair sanatları zikrettiğini kendisi şu sözleriyle izah etmektedir:

Müfret ve terkîp olarak tefsir ettiğim âyetlerin sonunda sözü, bu âyetlerde geçen beyân ve bedî' ilmine ait nakille gelen sanatları özlü bir şekilde ifade ederek bitiririm.

Müellifin kendine has diğer bir özelliği de belâgata dair görüşlerini dağınık bir şekilde satır aralarına serpiştirip bunları bazen birkaç cümle ile ifade etmiş, bazen de âyet, hadis ve şiir gibi şeylerden örnekler getirerek sözü uzatarak manayı paragraf içine yaymak olmuştur.

Ebû Hayyân, mecaz-ı mürsel, teşbih, istiâre ve kinaye gibi mecazî anlamlara oldukça önem vermesine rağmen, yeri geldiğinde mecaz ve zahîrî anlamlardan birini tercih etmekle karşı karşıya kaldığında zahîri anlamı tercih etmiştir.

İncelediğimiz el-Bahru'l-Muhî'te belâgat ve diğer pek çok ilimleri görmekteyiz. Bazen Kur'ân'ın anlaşılması için i'câza değinmektedir. Kıraat, sebebi nuzûl, nasih mensuh gibi Kur'ân ilimleri için sarfettiği gayretlerin yanı sıra tekil ve terkibi lafızların delalet ettiği belâgî ve nahvî manalarını ortaya koymaktadır. Her ilim dalında olduğu gibi belâgat alanında da âlimler birbirlerinden etkilenmişlerdir. Ebû Hayyan'ın da Zemahşerî'nin Keşşaf tefsirinde ortaya koyduğu belâgî görüşlerinden büyük bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Abdulkâhir el-Cürçânî'nin Delâilu'l-İcâz ve Esrâru'l-Belâga adlı eserlerindeki belâgî kavramları açıklamayı adeta kendisine görev atfetmiştir. Bu meşhur şahsiyetin sonlandığı noktadan Ebû Hayyan'ın tefsirinde belâgî söz terkipleri teşekkül ettiğinden dolayı bu eser belâgî yönden incelenmeyi hak etmektedir.

Tefsir okunduğu zaman belâgî özellikler üzerinde büyük oranda durulduğu hemen göze çarpar. Konuyla ilgili olarak âlimlerin görüşlerini sunmakta bu görüşleri tartışmakta bazen bunların bir veya bir kaçını tercih etmekte daha sonra da genelde kendi görüşünü sunmaktadır.

Ebû Hayyan, genelde yorumladığı âyetlerdeki belâgat sanatlarının ilk geçtiği yerlerde uzun uzadıya açıklamalar yapmış ve daha sonra tekrar geçtikleri yerlerde ise teknik terimlerini açıklamakla yetinmiştir. Yani varit olan sanatların bir kısmını analiz edip âyetleri bunlara göre tahlil edip açıklarken bir kısmını da tarif etmeden tahlil etmeden sadece isimlerini zikredip geçmektedir. Bu durum Kur'ân'ın i'câzının sınırlarını keşfetmeye katkı sağlamada sınırlı

kalmaktadır. Genelde edebi sanatların geçtiği ilk yerde onunla ilgili gerekli açıklamaları ve tarifleri yapar bazen de yapmaz.

Ebû Hayyân'ın sanatları tespit ederken kullandığı ifadelerin bir kısmını şu şekilde zikredilebilir: ﴿فَمَا زَالَتْ﴾ "Biz kendilerini, kuruyup biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu feryatları sürüp gider." Müellif, âyetin tefsiri ile ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra teşbihin tesbitini şu lafızlarla ifade etmektedir. (هَذَا مِنَ التَّشْبِيهِ الْبَلِيغِ) "Bu, teşbîh-i belîğdir." Burada iki benzetme vardır. Birincisi, Rasulullah (S.A.V.)'ı yalanlayan ve kendilerine zulmeden kimseler yani (الهاكون) "helak olanlar", (حَصِيدًا) "kurumuş ve biçilmiş ekine"e benzetilirken ikincisinde ise yine bu durum da olan kimseler, (النار الخامدة) "sönmüş ateş"e benzetilmektedirler. Bu iki benzetmede teşbih edatı ve vech-i şebeh zikredilmediğinden dolayı belîğ teşbih vardır.

İki haber cümlesi şu âyetlerde bir birlerine atf edilmiştir. ﴿مَثَلُكُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ صُمْ بِكُمْ عُمِّي فَهَمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ "Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafının aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) göremezler. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler." Ebû Hayyân, münafıkların karanlıklar içerisinde kalmaları gibi dehşetli durumları duyularını körelttiğinden hakkı göremezler, duyamazlar ve söyleyemezler. Bundan dolayı zayi ettikleri hidayete dönemezler. Müellif, burada iki haberi cümlelerin bir birine atf yapıldığını (جُمْلَةٌ خَبَرِيَّةٌ مَعْطُوفَةٌ عَلَى جُمْلَةٍ خَبَرِيَّةٍ) "Haberî cümle, haberî cümleyle atfedilmiştir." şeklindeki bir ifadeyle yapmıştır.

Müellif âyetleri tefsir ederken bazen "icâz" olduğundan da bahseder. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ "Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin." Ebû Hayyân, (وَهَذَا مِنَ الْإِيْجَازِ) (البَلِيْغِ) "Bu âyet icâz-ı belîğdendir." yani evlenmek, yemek, içmek gibi helal olan bütün şeyler "temiz" lafzıyla özlü bir şekilde ifade edilmiştir, demektedir.

Haber cümlesi nehiy manası içerebilir. ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ﴾ "Vaktiyle biz, İsrailoğullarından yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz diye söz almıştık." Ebû Hayyân, bu âyette Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz ifadesi, (لَا تَعْبُدُوا) "İbadet etmeyiniz." manasındadır. Ona göre (صَيَغَتُهُ صَيَغَةُ الْخَبَرِ وَمَعْنَاهُ النَّهْيُ) "Bu cümlelerin sîgası, haber sîgasında olup manası ise

nehiydir.” bu tür bir ifade açıkça yapılan bir nehiyden daha belîğdir. görüşündedir.

Belâgat ilmi meânî, beyan ve bedi olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Kısaca bunlar üzerinde durulacaktır.

C. el-Bahru'l-Muhî'te Meânî İlmi Uygulamaları Meânî, belâgat ilminin üç ana bölümünden birisidir. Bu terim, (المَعْنَى) ma'nâ kelimesinin çoğulu olup sözün muktezâ-yı hâle uygun olarak söylenebilecek ifade biçimlerini ele alan bir ilim dalının adıdır.

Bu ilim, öncelikle lafızların diziliş zarifliği, terkiplerin sadeliği, kelimelerin anlam genişliği gibi cihetlerden Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını hedeflerken, bir taraftan da diğer metinleri, cümle şekillerini, sözün halin gereğine uygun olması ve nasıl konuşulması gerektiği gibi kaideleri amaç edinir.

Meânî, belâgatın cümle ile ilgili konularını ele alır. Cümle hüküm bildirip bildirmeme bakımından haberî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunu örnekler vererek inceleyelim.

1. Haberî Cümle

Haberin sözlükte iki temel anlamı vardır. Birisi “ilim” manasında olup bir şeyi bilmeye denir. Örneğin: ﴿وَلَا يُبَيِّنُكَ مِثْلَ خَبِيرٍ﴾ (Bu gerçeği) sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez.” Âyette, habîr kelimesinden kasıt Allah olup, her şeyi bilen demektir. Diğeri ise “yumuşaklık, gevşeklik ve bolluk” anlamlarına gelir. Yumuşak topraklı arâzî, “habrâu” şeklinde ifade edilirken; arâziyi imar ederek yumuşak hale getiren çiftçiye de “habîr” denmiştir.

Belâgat kitaplarında çeşitli haber tarifleri yapılmıştır. Bunlardan birkaç tanesini zikrederim:

Haber, söyleyen kimseye “doğrudur” ya da “yalancıdır”, denilmesi mümkün olan sözdür. Haber, hüküm bildiren cümle demektir.

Haberin tanımında geçen sözün doğru ya da yalan olmasından kasıt, eğer söz vakiya uygunsu doğru, uygun değilse yalan olur. Örneğin (المال نعمة) “Mal nimettir.”, (السفر مفيد) “Sefer faydalıdır.” Bu cümlelerin her biri bir vakiyedir. Bunlar gerçeğe uygun oldukları takdirde söz doğru olmakta; gerçeğe uygun olmadıklarında ise söz yalan olmaktadır. Şu âyeti örnek olarak verebiliriz: ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُتَأَفِّفُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ﴾

“Münafıklar sana geldiklerinde; şahitlik ederiz ki, sen Allah'ın Peygamberisin, derler.” Münafıkların Hz. Peygamber (S.A.V.)'e hitaben “Sen Allah'ın peygamberisin” demeleriyle, elebaşlarıyla beraber kaldıklarında Hz. Peygamber aleyhinde olmalarından dolayı Allah (cc), sözleri kalplerinde bulunan

inançlarıyla uyuşmayan münafıkları, “yalancı” olmakla haber vermiştir.

Haberin hakiki manası muhatabı bilgilendirmek olmakla birlikte, bunun dışında belâgî manalar da ihtiva edebilir.

Örneğin, boşanmış kadınların üç ay hali beklemelerini isteyen haberî cümle emir manasına geldiğini Ebû Hayyân diğer âlimlerin de görüşlerine yer vererek şöyle izah eder. ﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.” Bu cümlede geçen (يَتَرَبَّصْنَ) muzari fiili, haberî cümle olarak gelmiş olup, mana bakımından emir ifade etmektedir. Başta Kûfe âlimleri olmak üzere bazılarının göre ise hem mana hem de gizli “lâm” ile lafzen (يَتَرَبَّصْنَ) “Beklesinler” şeklinde emir anlamındadır. ez-Zemahşerî'ye göre bir şeyin haber sîgasıyla emredilmesi emredilen şey hususunda uyarıda bulunulduğunu ve bunun hemen yapılmasının gereğini vurgular. Bu âyette kadınlar sanki bekleme emrine uymuşlar da Allah onların beklemekte oldukları durumlarından haber veriyormuş gibi bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca âyetin isim cümlesi olarak gelmesi de yapılan vurguyu ziyadeleştirmektedir.

2. İnşâ Cümlesi ve Kısımları

Meânî ilminin temel konularından birini teşkil eden inşâ kelimesinin sülâsisi (نشأ) “n-ş-e”nin, temel anlamı; doğmak, yetişmek, serpmek manalarına gelirken, (إنشاء) babından (إنشاء) “enşee” kelimesinin mastarı olan (إنشاء) “inşâ” ise, (أنشأه الله) cümlesinde Allah (cc)'ın yaratması, (أنشأه فلان) cümlesinde ise bir kimsenin bir şeyi yapmaya başlaması veya bir şeyi inşa etmesi gibi anlamlara gelir.

Ebû Hayyân: “Sıdka ve kizbe ihtimali olmayan söze inşâ dendiği gibi; bir şeyi vasıtasız olarak icat etmeye ve yaratmaya da denir.” şeklinde tarif ettikten sonra, bir şeyi yapmaya başlayan her kimse aynı zamanda onu icat etmiş olur. Yeni yetişip gelişen bir gence (نشأ) “nâşî” denir.” şeklinde inşâ konusunda açıklamalar yapmıştır.

İnşâî cümleler, ihtiva ettiği bir mana yönüyle tarif edilmesi nisbeten problemlili olan ancak asıl özelliğini üslûpta gösteren emir, nehiy, istifhâm, temenni gibi yapılara verilen genel bir isim olarak ifade edilir.

İnşâ, talebî ve gayr-i talebî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Gayr-i talebi inşâ, bir isteğe delalet etmeyen şeydir. Övme, yerme, teaccub gibi siygaları vardır. Belâgat âlimlerinin çoğu bu konuları, nahiv konularından saymaktadır. Bu sebepten dolayı meânî

konuları içerisinde gayr-i talebîyi almadık, sadece inşâ siygalarını ele alarak Kur'ân âyetleri üzerinde Ebû Hayyânın belâgat uygulamalarını inceleyeceğiz.

a. Talebî inşâ

Talebî inşâ, kendisiyle bir istekte bulunulan sözdür. Emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ olmak üzere beş kısma ayrılır.

1. Emir (الأمر)

Sözlükte, hal, durum, iş, olay, konum anlamlarına gelmektedir. Emirin üstünlük yoluyla bir işin yapılmasını talep etmek anlamı vardır. Emir, nehyin zıttı olarak bir işin yapılmasını istemek demektir. Emir, bir şeyle emir olunan kimsenin emrin gereğini yerine getirmediğinde âsî olarak nitelenmesi, manasına da gelir.

Ebû Hayyân'a göre emir, daha yüksek konumda olan bir kimsenin kendisinden daha düşük olandan bir işin yapılmasını istemesidir.

el-Bahrü'l-Muhît tefsirinde, emrin asıl manasında kullanımına dair açıklamalara pek çok yerde rastlanmaktadır. Emir sıygaları; emir fiil, emir lâmu ile meczum muzârî fiil, emir anlamlı isim fiil ve emir yerine geçen mastar olmak üzere dört şekilde gelmektedir.

Emir fiiller, genellikle emr-i hazır sıygasında gelmektedir. Bu sıygada gelen fiillerin bir kısmı vücup bildirir. Örneğin, ﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾ "Yüzlerinizi yıkayın?" âyette zikredilen "فَاغْسِلُوا" emir kipi hakiki manada kullanılarak vücup ifade etmektedir. Ebû Hayyân: "Bu âyetteki emir sıygası, abdestsiz olduğu halde namaz kılacak kimsenin abdest almasının vücupiyetini, abdestli olduğu halde abdest almasının ise nedbinini ifade eder." şeklinde yorumlamaktadır.

Emr-i hâzır, aslında emir lâmu ile birlikte gelir. Yani "اغسلوا" kelimesi "اغسلوا" şeklinde idi. Daha sonra aşamalı olarak bu duruma dönüşmüştür.

Emir lâmu ile meczum muzârî fiilin gâib sıygasında kullanımı olup bununla ilgili Ebû Hayyân'ın açıklamalarına çok yerde rastlanmaktadır. Mesela, ﴿فَمَنْ قَلِيصُمُهُ﴾ "Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun." Ramazan ayında oruç tutmanın vücupiyeti mükellef ve mukim olmaktadır. Bunun delili ise âyette "قَلِيصُمُهُ" "Onu tutsun." emrinin vücup için konulmasıdır. Çünkü oruç tutma emrinin gereği mukim ve mükellef olmaktadır. Bu da emr-i gâibin vücup manasında olmasını gerektirir.

Ebû Hayyân, yeri geldikçe isim fiillerin emir anlamında kullanılmasına dair gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu tarzdaki fiiller şu örneklerde görüldüğü gibi zaman zaman emir fiil manasında

kullanılmaktadırlar. ﴿قُلْ هَلْ هُمْ شُهَدَاءُكُمْ﴾ "De ki: Şahitlerinizi getirin!" Âyetteki (هَلْ) "helümme" kelimesi bazen (أَحْضُرُوا) "Hazır ediniz." müteaddi anlamında emir manalı isim fiil olur. O zaman âyet "Ey Muhammed onlara de ki: Bâhira, sâbe vb. şeyleri, Allah'ın haram kıldığına dair iddialarınızın doğruluğuna şahitlik edecek kim varsa şahitlik için onları hazır ediniz." manasına gelir. Bazen de (هَلْ) "gelin" anlamına gelir. Nitekim ﴿هَلُمَّ إِلَيْنَا﴾ "Bize gelin?" cümlesi buna örnek teşkil eder ve ﴿تَعَالَوْا إِلَيْنَا﴾ "Bize geliniz." anlamında lâzîmî bir fiil olur. (هَلْ) 'nin lâzîmî manaya gelişine örnek olarak Abdullah b. Ubey, İbn Kuşyr gibi bazı münafıkların, Hendek savaşından kaçıp Medine'ye dönen münafık arkadaşlarına yaptıkları şu çağırışı da örnek olarak verebiliriz, onlara: "Muhammed ve arkadaşları kolay yutulabilir bir lokma olduklarından kesinlikle Ebû Süfyan ve adamları onları yutacaklardır. Onları terk edip (هَلُمَّ إِلَيْنَا) bize geliniz." şeklinde bir davette bulunmuşlardır.

Bazı durumlarda mastarlar emir manasında gelebilir. Örnek: ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ "Anaya babaya ihsanda bulunun." Ebû Hayyân, âyetteki "احسانًا" kelimesi "افعال" vezninde mastar olup emir manasında vücup ifade etmektedir. Yani ﴿أَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ﴾ "Anaya babaya iyilik yapın." takdirindedir. Anaya babaya iyilikte bulunmayı tekîd etmek için bu şekilde gelmiştir.

Emir sıygaları, bazen hakiki anlamının dışına çıkıp mecaz anlamlar ifade edebilir. Bu durum dış karinelere anlaşılar. Karînelerin delâletine göre "tehdit, ibâha, duâ, ta'ciz, ihtikâr" gibi manalara gelir. Bunların başlıca hangi anlamlara geldiğini Ebû Hayyân'ın yorum ve açıklamaları ışığında örnek âyetlerle tespit etmeye çalışalım.

Emir sıygaları asıl manasından çıkıp tehdit ve va'id manasında emir kipiyle ifade edilebilirler. ﴿إِعْمَلُوا مَا﴾ "Dilediğinizi yapın." Ebû Hayyân, bu âyette kâfir ve mühlidler için şiddetli bir tehdit söz konusudur. Allah (cc), "Dilediğiniz şekilde yapın" buyururken, onların diledikleri şeyleri istedikleri şekilde yapmalarında serbest bırakmamıştır. Bu sebepten dolayı emir asıl manasından çıkmış olmaktadır. Tehdidin emir kipiyle yapılmasının sebebi ise daha etkili olması, tekîd ve mübalağa ihtiva etmesinden dolayıdır.

2. İstifhâm (Soru) (الاستفهام)

İstifhâm kelimesinin aslı olan (فهم) "f-h-m" nin temel anlamı, kalp ile bilmek, anlamak, algılamak anlamlarına gelirken, (استفعال) "istif'al" babından olan (استفهم) "istefheme" ise başkasından bir şeyi kendisine anlatmasını istemektir .

Terim anlamı ise daha önceden bilmediği bir şey hakkında bilgi edinmeyi talep etmektir.

Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1109), “Birinden bilgi, mal vb. şeyler vermesini ya da bunlara ulaştıracak yolu göstermesini istemektir.” şeklinde tarif eder.

Bilgi istemek ve sormak gibi hususlar soru edatlarının biriyle gerçekleşmektedir. Bunlar tasdik ya da tasavvur amaçlı olmaktadır. Tasdik ve tasavvur kelimelerini kısaca açıklayalım:

Tasavvur; müfredi anlamak için sorulan sorudur. Müfred ile “isnadı” içeren cümlelerin tamamı değil, sadece müsnedün ileyh, müsned, mef’ûl, hâl veya zarf gibi öğelerden biri öğrenilmek istenmektedir. Bunlar da, isnad halinde olmadıkları zaman; tek başlarına bulduklarında müfred adını alırlar.

Tasdik, hükmün durumunu öğrenmektir. Yani müsned ile müsned ileyh arasındaki ilişkinin hükmü bilinmemekte bu hüküm öğrenilmek istenmektedir. Kendisine bu tarzda soru yöneltilen muhatap, müsbet (olumlu) cevap verecekse “نَعَمْ: evet”, menfi (olumsuz) cevap verecekse “لا: hayır” şeklinde cevap verir.

İstifhâm edatları isim ve harf olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunların sayısı onbir tane olup iki tanesi harftir.

Harf olanlar (أ) “hemze” ve (هَلْ) “hel” edatlarıdır.

(أ) “hemze”: Hemze, hem tasdik hem de tasavvur amaçlı kullanılan soru edatıdır.

Hemze, istifhâm edatlarının en asılı olması sebebiyle atıf harfleriyle birlikte geldiğinde başta bulunmaktadır. Bunu birkaç örnekle açıklayalım:

Hz. Peygambere indirilene inan kimse, kalbi körelmiş iman davetini kabul etmeyen Ebû Cehil gibi olur mu? Şeklinde sorulan cümlelerin başında gelen soru hemzesi burada örnek olarak verilebilir. ﴿أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ “Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kim” Ebû Hayyân’a göre âyette geçen (الْفَاءُ) “fâ”, atıf edatıdır. Hemzenin başta bulunması sebebiyle bu edattan önce gelmiştir. Takdiri: (فَأَمَّنُ يَعْلَمُ) şeklindedir.

(هَلْ) “hel”, sadece tasdik amaçlı kullanılır. Örneğin, (هَلْ فَنون البلاغة أحببت) “Belâgat sanatlarını sevdi mi?” şeklinde soru soran kimseye verilecek cevap da “نَعَمْ” veya “لا” sözleriyle olacaktır.

İstifhâm edatlarının isim olanları da vardır. Bunlar tasavvur amaçlı gelirler. Aşağıda örnekleriyle beraber inceleyeceğimiz soru edatlarından “أَيُّ” mu’rab olup diğerleri mebnîdir. Bunlar birer örnekle ifade etmek mümkündür:

(مَا) “mâ”: Akılsız varlıklar için istifhâm edatı olmaktadır. Örneğin, (مَا الْحَسَدُ؟) “Haset nedir? Burada “hased” kelimesinin hakikati sorulmaktadır.

(مَنْ) “men”: Akıllı varlıklar için soru edatı olarak gelebilir. ﴿وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ “Günahları Allah’tan başka kim aff eder?” Burada “مَنْ” istifhâm edatıyla, günahları bağışlayanın sadece Allah olduğu ifade edilmektedir. Bu cümlede (مَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ) şeklinde gelen (مَنْ) sorusunun cevabı (اللَّهُ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ) “Allah günahları affedendir.” şeklinde olmaktadır.

(مَتَى) “metâ” soru edatıyla, vaktin öğrenilmesi istenmektedir. Şiirden ‘Amr b. Kulsûm (ö. 600 [?])’un Muallakasından söz konusu olan bu edat için şöyle bir örnek verilebilir:

(تَهَدَّدْنَا وَ أَوْعَدْنَا رَوِيًا مَتَى كُنَّا لِأَمِّكَ مَقْتُونَا)

“Bizi tehdit edip gözdağı verirken biraz yavaş ol bakalım, biz ne zaman senin annenin uşağı olduk?”

Ebû Hayyân (أَيَّانَ) “eyyâne” kelimesi, genelde gelecek olan bir vakti ve zamanı sormak için kullanılır. ﴿سَلُّوْكَ﴾ “Sana kıyametin, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar.” Bu edatın, zamanla ilgili olan (مَتَى) “metâ” soru edatından farkı, kendisinden sonra ya muzari bir fiil ya da bir isim gelmesidir.

Ebû Hayyân (أَيْنَ) “eyne” soru edatıyla, bir şeyin yeri öğrenilmek istenilebilir. ﴿يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ﴾ “O gün insan, ‘Kaçacak yer neresi!’ diyecektir.” Bu cümlede (أَيْنَ) sorusuyla kaçışın nereye olduğu sorulmaktadır.

(كَمْ) “kem” istifhâm edatıyla, bir şeyin adedi öğrenilmek istenir. Örneğin: ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ﴾ “İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi.” Bu cümlede (كَمْ) istifhâm edatı, (كَمْ يَوْمًا أَقَمْتُمْ نَائِمِينَ) “Uyuduğunuz halde kaç gün kaldınız?” takdirinde olup Ashâb-ı kehf, mağarada uyutulup uyandırıldıklarında burada kaç gün kaldıklarını birbirlerine sordular.

Ebû Hayyân (كَيْفَ) “keyfe” edatıyla, bir şeyin durumu hakkında bilgi edinilmek istendiğini ifade eder. ﴿وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا﴾ “Kemiklere bak, onları nasıl düzenliyoruz.” Bu âyette (كَيْفَ) istifhâm edatı şu terkipte olduğu gibi, ﴿فَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا﴾ “Kemiklerin durumuna bak, onları nasıl düzenliyoruz.” durum anlamında olup kemiklerin durumu hakkında bilgi verilmek istenmektedir.

(أَيُّ) “eyyu”, ortak yönleri bulunan iki şeyden birisini diğerinden ayırmak için kullanılır. Örneğin: ﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً﴾ “De ki; hangi şey şahadetçe en büyüktür?” Bu âyette, (أَيُّ) soru edatıyla, şâhid olma yönünden kimin şahadetinin büyük olduğu sorusu yöneltilmektedir. Eğer bu soruya bir cevap verilmek istenirse bunun takdiri şöyledir: ﴿قُلِ اللَّهُ أَكْبَرُ شَهَادَةً﴾ “De ki; şahid olmak bakımından daha büyük olan Allah’tır.” ifadesi olur.

İstifhâm edatları, bu asli manalarının dışında pek çok farklı gayeler için de kullanılabilir. Bu bir örneklerle açıklanabilir:

Ebû Hayyân, şu âyette ki soru edatı kınama manası ihtiva etmektedir. ﴿أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ﴾ "İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz?" Bu âyette geçen kimseler, dinlerinden irtidat eden Müslümanlar, daha önce Hz. Muhammed'e îman edip peygamber olarak geldikten sonra onu inkâr eden kitap ehli veya bütün kâfirler kastedilmiş olabilir. Allah (cc), imanı gerektiren bütün delilleri göstermesine rağmen iman etmeyen kimseleri kınamaktadır.

3. Nidâ (النِّدَاءُ)

Lügatta bağırarak, çağırarak, ses, seslenmek gibi anlamlara gelmektedir. Belâgat terimi olarak ise, ادْعُو (çağırıyorum) fiili yerine geçen bir harf ile muhatabın seslenen kimseye yönelmesini talep etme şeklinde tarif edilmiştir. Ebû Hayyân, "Sesin yükseltilmesine nidâ denir." şeklinde tarif etmiştir.

Nidâ, temelde nidâ edatı ve münâdâdan oluşmaktadır. Örneğin, ﴿يَا رَسُولَ اللَّهِ﴾ şeklindeki bir ifadede "يا" nidâ harfi, ﴿يَا رَسُولَ اللَّهِ﴾ ise münâdâ adıyla isimlendirilmektedir. Nidâ edatları yedi tanedir: Bunlardan وا, ايا, هيا, و اي, ايا, ايا yakına seslenmek içindir. Ebû Hayyân'a göre, Arap dilinde kullanılan nidâ edatlarından sadece "أ" hemze ve "يا" yâ harfleri kur'ân'da kullanılmaktadır. Aslında sadece "يا" yâ harfi kullanılmaktadır. "أ" hemze az kullanılmakta hatta ihtilâfıdır.

Ebû Hayyân, âlimlerin çoğu Kur'ân'da sadece "يا" yâ nidâ edatı kullanılmakta görüşündedir. Yalnız Ferrâ (ö. 207/822) gibi bazı âlimler kıraat farklılıklarından hareketle "أ" hemze nidâ edatının da kullanıldığını iddia etmekte ve şu âyeti örnek vermektedirler:

﴿أَمْ مَنْ هُوَ قَانَتْ أَنْاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْرَةَ وَ يَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ﴾ "Yoksa geceleynin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir?" Âyetinde geçen "أَمْ" tahfifli ve şeddeli okunabilir. Ferrâ'ya göre tahfifli okunduğunda "أ" hemzenin nidâ için olduğu ve ﴿يَا مَنْ هُوَ قَانَتْ أَنْاءَ اللَّيْلِ﴾ "Ey geceleynin secde ederek ibadet eden" anlamı kastedilmiştir. Taberî (ö. 310/922) de tahfifli kıraatın iki şekilde yorumlanabileceğini ve bunun birinci manasının dua, ikincisi manasının ise nidâ anlamında olduğunu ifade etmektedir. Ebû Hayyân, "أَمْ" kelimesindeki hemzenin nidâ için olduğunu bu konuda Ferrâ ile Taberî'nin görüşüne katıldığını ifade etmektedir.

Ebû Hayyân'a göre, yukarıdaki örnekte nidâ için gelen hemze hariç, Kur'ân'da sadece ﴿يَا﴾ "yâ" nidâ edatı

kullanılmıştır. Çoğunlukla da ﴿يَا﴾ edatı ile birlikte gelmektedir. Bu iki edatın birlikte kullanılmasının sebebi ise nidâyı pekiştirmek ve vurgulamaktır. Konuyla ilgili birkaç örnek verilebilir:

İbn Abbas (ö. 68/687), Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 24/645) ve Alkame (ö. 62/682), ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ "Ey iman edenler" tarzında yapılan hitaplarda Yüce Allah'ın müminlere teveccüh ettiğini yani onlara değer verdiğini ifade etmek için nidâ edatı ile seslenmiştir, şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bununla ilgili başka bir örnek: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا﴾ "Ey iman edenler! 'Râinâ' demeyin." Ebû Hayyân'a göre, Yahudilerin Rasulullah (S.A.V.)'a hitap ederken "Râinâ" kelimesini kullanmalarındaki kasıt sövmek ve hakaret etmektir. Yüce Allah'ın mümin kullarına yaptığı hitapta, Peygamber (S.A.V.)'e seslendikleri vakit onun şanına noksanlık getirecek veya alay etmek maksadı taşıyan sözlerden kaçınmalarını ve düşmanlarının bir kelimeyi kullanırken kötü niyetlerine alet etmelerinin önüne geçmeyi tavsiye ediyor.

4. Temennî (التَّمَنِّي)

Temennî, gerçekleşmesi mümkün olmayan veya gerçekleşmesi umulan bir şeyi elde etmeyi talep etmektir.

Râğıb el-İsfahânî'ye göre temenni; bir şeyi, zanni ve tahmini düşünceyle bir temel üzerine bina ederek zihnen düşünmek veya tasavvur etmektir.

Ebû Hayyân temenni, ﴿مَنْعَا﴾ fiilinin (تَفْعُلُ) "tefa'ul" babından mastar olup, bir şeyi arzulamak manasına gelmektedir." şeklinde tarif etmiştir. O'na göre temenni edatı ﴿لَيْتَ﴾ "leyte" kelimesidir. Ancak bu kelimeyle birlikte ﴿هَلْ﴾ (هل), ﴿عَسَى﴾ (عسى), ve ﴿أَلَا﴾ (ألا) edatları da cümledeki yerine göre temenni anlamlarına gelebilir. Konuyla ilgili bir örnek verilebilir:

Ebû Hayyân, ﴿لَيْتَ﴾ "leyte"yi keşke anlamında temenni edatlarının aslı olarak isimlendirmektedir. ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي﴾ "Keşke kavmim beni bilseydi." Antakya bölgesinde salih bir zat yaşamış ve bu zata kavmi her türlü işkenceyi yapmıştır. Bu kimse ölüp kendisine cennet ikram edildikten sonra "Cennete gir." denildiği zaman o salih zat kavminin küfründen dönmesini, iman ve itaate girmesini ve Allah (cc)'ın ikram ettiği nimetleri kavminin bilmesini temenni etmektedir.

5. Nehiy (النِّهْي)

Nehiy lâ'sı, maddî veya manevî herhangi bir şeyin engellenmesini talep etmektir. Bu, nehiy ﴿لَا﴾ "lâ" sını muzârî fiilin başına getirilmekle olmaktadır. Sibeveyh; ﴿لَا تَضْرِبْ﴾ "vurma" emri hâzırının, ﴿ضَرْبْ﴾ "vur" emri hâzırının, ﴿لَا تَضْرِبْ﴾ "vurma" şeklindeki olumsuzuna denir." diye tarif etmiştir.

Nehiy genel olarak, haramlılık, mekruhuluk, tahkir, dua, irşad, ümitsizlik gibi anlamalara gelmektedir.

Âlimlerin çoğunluğu aksi bir karine olmadığı müddetçe, mutlak olarak nehiylerin yasaklama ve işin haramlığına delalet ettiği görüşündedir.

Nehiy edatı, genelde muzâri fiilin gâib ve muhâtab siygalarının başına gelirken, nadiren mütekellim siygasının başına da gelebilir. Ebû Hayyân bu görüşünü desteklemek için şu kelâm-ı kibarî örnek olarak getirmiştir: (إِذَا مَا خَرَجْنَا مِنْ دِمَشْقَ فَلَا نَعُدُّ...بِهَا أَبَدًا مَا دَامَ) “Şamdan çıktığımız zaman, pisboğaz deve orada olduğu müddetçe asla oraya dönmeyeceğiz.” Bu ibarede (فَلَا نَعُدُّ) “dönmeyeceğiz” terkinin başındaki nehiy (لَا) “lâ”sı muzâri mütekellim siygasının başına gelmiştir.

b. Gayr-i Talebî İnşâ

Bazı inşâ ifadeleri talep ifade etmez. Bunlara gayr-i talebi inşâ ifadeleri denir. Gayr-i talebi inşânın başlıcaları şunlardır:

a. Medih (övgü) ve zem (yerme) sözleri

b. Yemin lafızları

c. Bazı mukarebe fiilleri

d. Tereccî (umma) fiilleri

e. Alış-veriş vb. akit siygaları.

D. el-Bahru'l-Muhî'te Beyân İlmi Uygulamaları

Ebû Hayyân, “beyân” kelimesinden sözlük anlamını, ortaya çıkarmak, anlaşılır hale getirmek şeklinde ifade etmiştir. Terim olarak beyân, bir manayı açık bir şekilde ve değişik yollarla anlatmayı öğreten, belirli yöntemleri ve kuralları olan bir ilimdir. Belâgat ilmini meydana getiren üç ilim dalından birisidir.

Meânî ilminde sözün yer ve zamana uygun olması gözetilirken, beyân ilminde ise etkili bir yolla ifade edilmesine dikkat edilir. Beyân ilmi, bir kelimenin gerçek anlamıyla ilgilenmez. Ancak mecaz anlamını kavramak için onu da bilmek gerekir. Bundan dolayı hakikat olarak da ifade edilen gerçek anlam beyân konuları içerisinde geçmektedir. İfade edilen bir sözde eğer kelime gerçek anlamda kullanılırsa bu hakikattir. Şayet gerçek anlamı dışında kullanılmışsa mecaz, teşbih ya da istiâre olur.

Beyân ilmi dört temel konuyu ihtiva eder. Bunlar da şöyledir:

1. Teşbih, 2. Mecaz, 3. İstiâre ve 4. Kinâyeye

Şimdi sırasıyla bu üslupları tanımak yerinde olacaktır.

1. Teşbih (التشبيه)

Teşbih, sülâsî kökü (شَبِهَ) “şibh” ve (شَبِهَ) “şebeh” olup, (تَفْعِيلٌ) “tef’îl” babından benzetme anlamına gelen mastardır. Belâgat terimi olarak, iki şey arasında benzetme edatı kullanarak veya kullanmaksızın bir

benzerlik kurmaya denir. es-Suyûtî (ö. 911/1505)’ye göre teşbih, sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetmeye denir.

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken önemi vermekte ve onu sadece tespit etmekle yetinmeyip gerekli inceliklerini de ortaya koymaktadır. Müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzeme yönüyle alakalı bilgileri uygulamalı bir şekilde vermektedir.

Teşbihin dört ögesi vardır.

a. Müşebbeh (المُشَبَّه): (Benzeyen).

b. Müşebbehün bih (المُشَبَّهُ بِهِ): (Kendisine benzetilen).

c. Vech-i şebeh (وَجْهَ الشَّبَه): (Benzetme yönü).

d. Edatü't-Teşbih (اداة التشبيه): (Benzetme edatı).

Ebû Hayyân, (مِثْلٌ) “benzetme” ve (كَبِهَ) “benzetme” gibi anlamlara gelen bu lafızlardan teşbih edatı olarak bahsetmektedir.

(ك) Kâf harfi, teşbihin temel edatı olup genelde müşebbeh bihin başına gelir. Allah kudretini ve kulları üzerindeki zahîrî ve batınî nimetlerini bir teşbih sanatıyla anlatmıştır. ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾ “Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O’nun (varlığının) delillerindendir.” Ebû Hayyân’a göre, denizler üzerinde yüzüp giden gemiler ve gemiler üzerine yapılmış tesisler büyüklük yönüyle dağlara benzetilerek teşbihin etkisi artırılmıştır. Yani bu benzetmenin gayesi suda giden gemilerin ve gemilerin üzerine yapılmış tesislerin büyüleyici büyüklüğünü ifade etmek içindir.

كَانَ: Kâf ve inne’nin birleşmesinden oluşmuştur ve müşebbehin başında bulunur. Şu âyeti örnek olarak verilebilir: ﴿جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾ “Melike gelince: Senin tahtın da böyle mi? dendi. O, şöyle cevap verdi: Tıpkı o!” Ebû Hayyân’a göre, (أَهَكَذَا عَرْشُكَ) “Tahtın böyle mi?” terkihi, (أَمِثْلُ هَذَا عَرْشُكَ) “Tahtın bu gibi midir?” manasındadır. Teşbih edatı (كَانَ), benzeme yönü yani vech-i şebeh de “nicelik ve nitelik” olup müşebbeh ve müşebbehün bihin birbirinin ortak olduğu noktadır.

مِثْلٌ: Ebû Hayyân’a göre الْمِثْلُ kelimesi, “benzetme” anlamında gelir ve diğer teşbih edatlarından birisiyle de bir arada bulunursa beraberindeki bu teşbih edatları “zaid” olur ve tekid anlamına gelirler. Cennet kadınlarının güzelliklerini vasıflandıran şu âyet örnek olarak verilebilir. ﴿وَوُجُوهٌ عِينٌ * كَأَمْثَالِ الْوُجُوهِ الْمُنِيرِ﴾ “Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler...” Ebû Abdillâh (ö. 209/824), Allah (cc), onları beyazlık hususunda inciye benzetti ve onu saklanmış sıfatı ile niteledi, der. Çünkü saklanmış incinin güzelliği değiştirilemez. Ümmü Seleme (ö. 14/635), Rasulullah (S.A.V.)’a bu âyetin

tefsirini sorduğunda Rasulullah (S.A.V.) şöyle cevap verdi: (قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): صَفَاؤُهُنَّ كَصَفَاءِ الذَّرِّ الَّذِي لَا تَمَسُّهُ الْأَيْدِي) “O kadınların saflığı, sedefleri içinde bulunan ve el değmemiş olan incilerin saflığı gibidir.” Ebû Hayyân’a göre, bu âyet ve hadiste geçen hûriler, saflık ve berraklıkta el değmemiş incilere benzetilmiştir. Benzetme edatı (أَمْثَال) olup (ك) edatı zaid olarak gelmiş ve tekid anlamındadır.

2. İstiâre (الإستعارة)

İstiâre, (استفعال) “istif’âl” babından olup bir şeyi eğreti, emanet ve ödünç olarak istemek manalarına gelir. Terim olarak mecaz, bir kelimenin benzerlik alâkasıyla ve aslı manasının kast edilmesine mani bir karinenin varlığı sebebiyle kendi hakikî manasının dışında kullanılmasıdır.

Abdulkâhîr el-Cürcânî (ö. 471/1078)’ye göre, “Bir sözü istiâre yoluyla ifade etmek, açıkça net bir şekilde söylemekten ve teşbihten daha etkili ve belîğdir.”

Ebû Hayyân, istiâre sanatını içeren âyetleri incelerken diğer sanatlarda olduğu gibi türünün ilk geçtiği yerde adını zikreder ve ayrıntılı bir biçimde ele alır. Daha sonraki yerlerde sadece adını zikreder bazen de lafzın nereden müsteâr olduğunu söyler. Bu sanatı açıklamak için bazen hadis ve şiiirlerden istişhâd getirmektedir. Yaptığımız kısa bir açıklamadan sonra ayrıntılı bir şekilde örnekleriyle konuyu ele alalım.

İstiârenin beş temel unsuru olup şunlardır:

- Müsteâr minh (المستعار منه) / Müşebbehün bih: Kendisinden mana ödünç alınan.
- Müsteâr leh (المستعار له) / Müşebbeh: Kendisine mana ödünç verilen.
- Müsteâr (المستعار) / İstiâre: Ödünç lafız veya terkip.
- Câmi (الجامع) / Müşâbehet alâkası: İki mana arasındaki ilgi.

İstiâreye şu âyet örnek olarak verilebilir: (اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) “Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.” Ebû Hayyân’a göre, (الظلمات) “karanlıklar” ve (النور) “nur” kelimeleri istiâre yoluyla (الكفر) “küfür” ve (الإيمان) “iman” kelimelerinin yerine gelmiş ve bunları temsil etmektedir. Buna göre “karanlıklar” kelimesi “küfür”, “nûr” kelimesi ise “iman” kelimesi yerine müsteâr olarak kullanılmıştır. Müsteârın leh olan “küfür” ve “iman” kelimeleri düşürülmüş ve bunların yerine ise müsteârın minh olan “karanlıklar” ve “nur” kelimeleri açıkça zikredilerek istiâre-i tasrihiyye sanatı meydana gelmiştir.

3. Mecaz (المجاز)

Lügatta, bir şeyi geçmek, aşmak manalarına gelen mecaz, terim olarak bir alakadan dolayı hakikî

manasının dışında kullanılan ve aslı manasının anlaşılmasına engel bir karine-i mânia bulunan kelimedir.

Tanımda geçen alâka (العلاقة); hakikî mana ile mecazî mana arasındaki münasebettir. Bu münasebetle mana birbirine bağlanır ve zihin hakikî manadan mecazî manaya intikal eder. Bu alâka müşâbehet olursa istiâre; müşâbehetin dışında bir şey olursa mecaz-ı mürsel meydana gelir.

Karine (القرينة); sözün hakiki manasında kullanılmadığına delil olarak getirilen şeydir. Bu delil, bizzat sözü söyleyenin ifadesi içerisinde yer alırsa “lafzî karine”, sözün içerisinde yer almıyor da sözün gelişinden veya sözü söyleyenin halinden anlaşılıyorsa “hâlî karine” denir.

Ebû Hayyân, eskilerin çoğunun uyguladığı metoda göre kelimada aslolanın hakikat olduğunu ifade eder. Hakikî manasından ancak bir delil ve karine ile vazgeçilebilir.

Mecaz, mecaz-ı aklî ve mecaz-ı lügavî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

Mecaz-ı aklî; bir işin asıl failinden başkasına isnâd edilmesidir. Şu âyet bu konuya örnek olarak verilebilir: (فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا) “Fakat onlara uyarıcı (Muhammed) gelince, bu, onların haktan uzaklaşmalarından başka bir şeyi artırmadı.” Ebû Hayyân’a göre bu âyette, kâfirlerin nefretlerini artırma işinin gerçek fâili Hz. Muhammed (S.A.V.) değil de (نذير) “bir uyarıcı”ya isnâd edilmiştir ki bu mecazî isnâd’dır. Çünkü uyarı işini yapan bizzat “uyarı”nın kendisi değil Hz. Peygamberdir. Alâkayı sebebiyye ise nefislerinde bulunan nefretin artmasıdır.

Mecaz-ı lügavî ise bir lafzın asıl manasından alınıp başka bir manada kullanılmasıdır.

Örneğin, (فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ) “Kalplerinde hastalık vardır.” Ebû Hayyân’a göre, bu âyetteki (مَرَضٌ) “hastalık” kelimesinin kalbin zayıflığı, yetersizliği, elem çekmesi gibi... hakikî anlamının dışında gelmiştir.

4. Kinaye (الكناية)

Birinci babdan olan (كَنَا يَكْنُو) fiilinin ya da ikinci babdan (كَنَى يَكْنِي) fiilinin mastarı olup bir şeyi gizlemek ve açıkça söylemek gibi lügat anlamlarına gelen kinaye, bir sözü hem hakikî anlamda hem de hakikî anlamının dışında kullanmaktır. Mecazla kinaye arasındaki fark, mecazda sözün gerçek anlamında anlaşılmasına engel bir karine (ipucu) varken, kinayede böyle bir şeyin söz konusu değildir.

Ebû Hayyân, bazı edebî sanatlar için kullandığı “Kur’ân’ın tezyîni” ibaresini kinaye içinde kullanmaktadır. Kur’ân’da geçen kinayelerin çoğunu

zikretmekle beraber ibarenin neyin ve neden kinaye olduğunu da açıklamıştır. Konuya dair görüşlerini daha detaylı olarak aşağıdaki örnekle beraber incelenebilir:

Açık olarak veya doğrudan ifade edilmesi ayıp kabul edilen bir takım “hayâ ve edep dışı şeylerin, daha nezih bir ifade ile dile getirilmesinin en güzel yolu kinayedir. Örneğin hem Kur’ân’da hem de hadislerde (المس) “dokunma” kelimesi cinsi münasebetten kinaye olarak gelmiştir. ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ﴾ “Nikahtan sonra henüz dokunmadan boşarsanız bunda size mehir zorunluluğu yoktur.” Diğer bir âyette geçen ﴿مَرْيَمُ: رَبِّمِ! قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ﴾ dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur.” Ebû Hayyân’a göre, âyetlerde geçen (تَمَسُّوهُنَّ) ve (يَمَسِّنِي) “temas” kavramları, cinsi münasebetten kinaye olarak gelmiştir. Allah (cc), böyle bir üslûp kullanarak karşılıklı hitaplarda lafızların en güzel olanını seçmek hususunda biz kullarını edebî yönden eğitmekte ve yol göstermektedir.

E. el-Bahru’l-Muhî’t’te Bedî’ İlmi Uygulamaları

Bedî’, sözlükte eşsiz, benzersiz, yeni bir şey türetmek, icat etmek, yaratmak, daha önce örneği görülmemiş bir şekilde yapmak demektir. Ebû Hayyân, Bakara Sûre’sinde ﴿بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ “Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’tır.” âyetinde geçen (بَدِيع) “bedî’” kelimesi, bir şeyi daha önceden herhangi bir örnek bulunmaksızın ilk olarak var etmek, yaratmak anlamında olduğunu ifade eder. Allah, gökleri ve yeri daha önce bir benzeri ve örneği görülmemiş bir şekilde yaratmıştır. Zira bir kimse daha önce örneği görülmemiş bir şeyi ortaya koyduğunda bunu ben icat ettim, benim eserim bedii olarak ortaya koyduğum şeydir, der. Hatta Hz. Peygamber ve sahabe döneminde rastlanmamış inançları sünnete muhalefet ederek ortaya koyan kimseye mübtedi (bidatçı) denir. Bu ilimde lafzın güzelleştirilmesiyle ilgili terimlere muhassenat-ı lafziye diye adlandırılmaktadır.

Ebû Hayyân, konuyla ilgili olarak tıbâk örneğini vermekte ve bunu şu âyet ile açıklamaktadır. ﴿وَأَعْلَمُ مَا تُكْتُمُونَ﴾ “Sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu bilirim.” Bu âyet, açıklamakta veya gizlemekte olduğunuz şeylerin hiçbirinin Allah (cc)’a gizli kalmayacağını haber vermektedir. Meleklerin açığa vurdukları şey “Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, orada fesat çıkartacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın?” demeleridir. Açıklamayıp gizledikleri ise iblisin Allah’a muhalefet etmesi, ona itaat etmeyip büyükleme gibi hususları açığa vurmayıp zihinlerinde bir düşünce olarak

bulundurmalarıdır. Burada anlam bakımından zıtlık bulunan (تَكْتُمُونَ) “açığa vurmanız” fiili ile (تَكْتُمُونَ) “gizlemeniz” fiili bir arada aynı cümlede zikredildiklerinden dolayı tıbâk sanatı meydana gelmiştir.

Mananın güzelleştirilmesiyle ilgili kavramlara da muhassenat-ı maneviye denilmektedir.

Ebû Hayyân, muhassenat-ı maneviye ile ilgili olarak eserinde pek çok konulara değinmektedir. İnsanlara şehvî duygulara meyletmelerinin güzel gösterildiğinden ve nefislerine sevdirdiğini haber veren şu âyet konuyla ilgili olarak cinas örneği verilebilir: ﴿زَيْنٌ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِصَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ﴾ “Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir.” Ebû Hayyân, (القناطر) kelimesini, (القنطُر)ın çoğulu olup ağırlık ölçen bir alet manasında, (المقنطرة) kelimesini ise (القنطاز) kelimesinin (مُقَنْطَرَةٌ أَوْ مُقَيْطَلَةٌ) vezninde gelen ism-i mefûlü olup “bir şeyin depo edilmesi, yığın yığın yapılması” manasında kullanır. Burada yazılışları ve söyleyişleri yakın manaları farklı olan (القناطر) ve (المقنطرة) isimleri arasında cinas meydana gelmiştir, der.

SONUÇ

Endülüs’ten ayrılıp Miladi 1274 yılında Mısır’a yerleşen Ebû Hayyân, XIII. Yüz yılın nahiv ve belâgat âlimlerinden biridir.

Arap dili ve belâgatına büyük önem veren Ebû Hayyân, Kur’ân tefsiri yapacak kimsenin nahiv, sarf ve belâgat konularını iyi bilmesi gerektiğini aksi takdirde müfessirin hataya düşebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur’ân’ı fesâhat ve belâgati iyi bilen kimselerin daha doğru anlayabileceğini vurgulamıştır. Müellifin belâgat konuları içerisinde en fazla sözünü edip açıkladığı ilim, meânî sonra beyân daha sonra da bedî’ ilmidir. En az değindiği bölüm bedî’ ilmi olmuştur. Zaman zaman âyetlerde mevcut olan teşbih, istiâre, mecaz gibi belâgat sanatlarının çeşitlerini belirtmeksizin zikretmekle yetinmiştir.

Ebû Hayyân, meânî ilminin haber ve inşâ cümlesi gibi konuların üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Özellikle emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nida edatlarının konuldukları temel anlamlar ve bazı durumlarda da bu manaların dışına çıkarak mecâzi anlamlar kazandıklarını ifade etmiştir.

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken önemi vermiş ve onu sadece tespit etmekle kalmayıp gerekli inceliklerini de ortaya koyarak açıklamıştır.

Ebû Hayyân, istiâre sanatının hemen hemen her türünü eserinde zikredip lafzın nereden müstear olduğunu söylemiştir.

Ebû Hayyân'a göre, kelamda asıl olan, hakiki manadır. Kelimenin veya kelâmın hakikî manasından ancak bir delil ve karine ile vazgeçilebileceğini savunmuştur.

Ebû Hayyân, bazı edebî sanatlar için kullandığı "Kur'ân'ın tezyîni" ibaresini kinaye için de kullanmıştır. Kur'ân'da geçen kinayelerin çoğunu zikretmekle beraber ibarenin neyin ve neden kinaye olduğunu örneklerle uygulamalı bir şekilde açıklamıştır.

Bedî' ilminde lafzı ve manayı güzelleştiren sanatlara yer vererek gerekli açıklamaları yapmıştır.

Ebû Hayyân'ın tefsirinde kaideleri izah ederken şahidler getirmesi onun bariz vasıflarındandır ve bu çalışmasıyla yaptığı belâgat uygulamalarında kendisinden sonraki belâgata dair eserlerde, tez ve makalelerde kendisine müracaat edilen önemli kaynaklardan biri olmuştur, denilebilir.

Başta Ebû Hayyân'ın öğrencileri olmak üzere, kendisinden sonra gelen âlimlerin çoğu el-Bahru'l-Muhî'ten etkilenmiş ve kendi eserlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Bazıları nakillerde bulunmuş bazıları da ihtisâr etmiştir.

Günümüzde de Ebû Hayyân ve eserleri üzerinde pek çok akademik çalışmanın yapılması onun ve eserlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızın belâgat, tefsir ve eser tanıtımı alanlarındaki araştırmacılara faydalı olacağı kanaatindeyiz.